

HUSDJURSSKÖTSEL

Frågor, som stå i nära samband med det som i denna lista behandlas, beröras även i ULMA:s frågelistor "Djurbenämningar", "Djurkroppens byggnad", "Kroppsliga livsyttringar", "Husdjursnamn" samt i frågelistorna nr 7 "Löv- och mosstäkt", nr 12 "Fäbodväsen", nr 19 "Nödfoder" samt "Ångar och hagar". Här medtages icke heller sådan terminologi som berör körning eller slakt samt skrock rörande husdjuren. För sistnämnda kapitel kan tills vidare hänvisas till P. Heurgren: "Husdjuren i nordisk folktro" (1925).

I. Djuruppsättning, vårdare m.m.

Djuruppsättning: boskap, fänad, hjord, besättning, uppsätt, sätteri, kreaturet (koll.).

Tur med djuruppfödningen o.s.v.: kreaturslycka, kriandslycka, fårlycka, tacklycka, sinlycka, svintur.

Vårda sig om djuren, så att de bli trygga och folkvänliga: hygga, hyllra, trygga, älska, ty dem åt sig.

Att smeka djuren etc: grösa, grosa, ässa.

Att smeka för mycket så att djuret vantrives (t.ex. om katt): mara, dalta med, att vara svår ve djura (ve hästa).

Benämning på person, som är vänlig mot djuren: hon är med kreaturen, hon.

Motsatsen: hästätare o.s.v.

Benämning på den person, som sköter djuren: stallknekt, fodermarsk, stalldräng, stallstillare, stalls; kogubbe, ladugårdskar, forare, komajor, ryktare, sysslepåg, fähusa, fähuspiga, lagårdsa, stillpiga, molkedeja, svinpiga, dyngsparv, kreatursstillare, deja (kvinna, som har mjölkarrande), dejkung, (dejans man).

Att vårda djuren: ansa (med), syta (över), rykta, sköta, syssla, syssla om, åhågas.

Ord för vården: ans, syting, rykt, stallstilla.

Vården på olika tider: kvällssyssla o.s.v.

Uttryck för tiden, som djuren få sin ans vid: syssledags, fjösdays, ladugårdsdags, stilledags, fordags!

Särskild dräkt vid arbete i stall och fähus: t.ex. fähustossa, ludda (gammal strumpföt, som drages utanpå skon), fäjsförkläde, ladugårdsförkläde.

II. Lokaler för djurens inhysande

Här behandlas ej rent byggnadstekniska frågor. Upptecknaren bör göra planritningar över stall, fähus o.s.v. för att belysa betydelsen av orden!

a. Hästarna. Namn på huset, där hästarna inhystes: stall (stallen eller stallet i b.f.). Färdstall.

Stalllänga, stallrad.

Husets utseende och utrustning. Belysning och ventilation: fönster (storlek), gluggar (som vid kall väderlek stoppades till med trasor eller halm). Dörrar: stalldörr. Hade stallet två dörrar (stallsdörr och dretstallsdörr)? Dörr eller glugg för gödselns utskaffande: mockdörr, måckglugg, glugg, glygg, dyngdörr.

Stallgård, stallbacke.

Götselstad för stallet (särskild eller gemensam med fähuset): stalldynghög, stallhyvd, stallsdyngstacken, stallsdyngkast. Jfr. Fähuset!

Namn på hästarnas avdelning i stallet: dretstallet. Spilta (med golv av jord, sten eller trä): spilt. Särskilda spiltor eller avbalkningar för fölston och föl: fölungkätte, fålkätte. Gödsel, som får kvarligga i kätten: fölugetalle. Golv i spiltan: pall, öketrägolv, tulle, sten-, plank-tolle, tvargolv. Balkarna mellan spiltorna: spiltbalk, lad. Ränna och gång bakom hästarnas plats: dyngrad, gånge, gång, dyngränna.

Anordningar för hästarnas utfodring: krubba, ätte, foderhäck, höhäck, hödam.

Gick hästen obunden i dretstallet? Anordningar för hästarnas bindande vid krubban slår i krubban, ringar, märlor. Bindsle: grimma med grimskaft (jfr kördon och selar). Nosband på grimman. Krubban direkt fästad vid väggen. Krubban skild från väggen genom en fodergång eller särskilt foderrum: stillrum, fodergäv. Stallsvale. Stallskulle, foderbära, stallsränne, stallshjälle, stallvind. Stallstege. Särskild foderlada. Höbinge. Hål i höbingen där man tagit foder: givehål, ladhål. Stallsglugg: gluggen upp till stallskullen.

b. Nötkreaturen. Namn på fähuset: fähus, fäjs, fjös, föngs, fus, fös, fägård, ladugård, lada, fjosböning, fäländshus, båslad, boskapshus, nötgård, nötgårdshus, nöthus, nötse, kuddhus, kuddfähus, manne(r)slänga, oxstall (för dragoxarna).

Obs.! Lämna planritning!

Fähus, som var uppförda utanför gården: sommarfähus, ättefägs (jfr frågelista nr 12!). Fähus med gödselstack under huset: högladugård, högföngs.

Hur var annars gödselstaden placerad? Gödselstad: gödbunn, dyngsto, dyngstad, dyngstack, fäjsdyngstacken, dyngkast, tadsdöja, gödselgrop, stove, dyngrum, dynghopsrum, hyvd, mågehöj, middingehöj, mockkull(e). Namn på byggnad över gödselstaden: dynghus, huv, Platsen, där urin samlades: nöthuslår, dyngpuss, bäck, gödselbäck, dynghusbäck, gödseldava, mockkullakorra, dyngbrunn. (Jfr frågelista nr 27!).

Fåhusets inredning. Anordning för belysning (stickljus, ljushäll) Helga (Allhelgonadagen) bär in ljushäll, och Mats (Matsmässan) bär ut henne och ventilation: fönster, vindögon, gluggar med stoppar, draghål, pipa, drum, gávtratt, fåhustut. Konstgjord belysning (fåhuslampa): fåhusa. Fåhusdörr, fäjsdörr. Lås på fåhusdörren: lanvånd, nagel, navel. Anordning för uppvärmning av ladugården samt för kokning: fjösrum, vårnhus, stekarhus, sterse. Kokning i särskilt brygg-hus, brännstuga (tvättstuga). Eldstaden i fåhuset sommartid använd för matlagning åt gårdens folk.

Båsens placering (längs ena väggen, längs båda väggarna med mittelgång emellan, gång vid vardera väggen och båsen i mitten med foderbord, matbord emellan o.s.v.) Namn på båsen: kobås. Balkarna mellan båsen (varav? balkbräden, balkstörar, balksulor): båslad, balk. Att avdela bås: bälka. Fanns ovanför den bakre delen av båsen en mellan gavelväggarna gående kluven stock? Namn på denna stock: kattås, klova, trägg? Golv i båsen (stampad jord, trægolv). Stock, som begränsade båset bakåt: bäddstock, bänkstock. Namn på båsgolvet: båstvar, tvargolv, stackotgolv, tilster. Rännan för spillning bakom bäddstocken: (dyng)flo(r) floe, fåhusflor, fysflor, megel, tadgata, träfall, tröfall, gödselblo, flobädd. Namn på gången bakom (mellan) båsraden (båsraderna): tille, långgolv, flogolv, flor, fäjsflore, grevning, mockrum, mockränna, mockväg, dyngränna. Stället, varifrån spillning och urin bortskovlades: mockerum, megbord, lokrum. Hål varigenom gödselvattnet tappades ut: pisshål. Glugg eller dörr, varigenom spillningen transporterades ut: fjös-glugg, glugg, glygg, mockglugg, mockdörr, dyngdörr. Om utgödslingen se nedan!

Krubba (jfr ovan under a!): grubba, kogamma, häck. Hade man några anordningar för att stänga korna ute från krubban (foderbordet)? Namn; stege, spjälhäck (med häckträ). Bindslen och bindningsanordningar: klave med rep etc., rede, skag, bjäsing, ladband, trälg, trälgvidja, väggfäste, långband, (kedja eller vidja, som håller traljen fästad vid väggen i båset; går genom väggen), fäskag, trägg, vidjetjur, klavband. Själva klaven: klam, bäse, bjäse, bjäsing. Kalvknäppa, träknäpp (mindre träklave för kalvat). Bjälstralj (mindre vidjering med vilken bindslet fästes vid halsringen). Klavlås (det ställe, där klaven slutades) med överhülle, okklave, åvril (den del av klaven, som vilar på djurets nacke).

Särskilt foderrum i fåhuset: äta, gev, fodergiva, forgnöst, gnyst(e), fåhus-, fågussvale, fäjslada, fjöslider, lana, låna (-e). Fåhuskulle: fågårdsskulle, fjösloft, fjöshjäll, ränne. Foderloft över logen: slinder, ränne, skån. Utbyggnad på taket av ladugården, genom vilken hö och halm transporterades in på loftet: homeja. Särskilda foderlador: halmlada, höstall, sveplada (sveipled),

stillada, stillanlada, stillbod, vällbod, oldbo. Förbindelsegång mellan fähus och foderlada: fjössvale, mellanlider, gänge, lana, lån. Avbalkning för foder i fähuset: grimma. Agnbod, agnlider.

Avbalkningar i fähuset för kalvar (får, svin, höns o.s.v.): kätte, käfte, grimma-(e), gänge, fähuskätte, bullkätte, kalvkätte. Namn på väggarna till kätten: balk, gangeträ, kättgård. Hade man någon gång särskilt kalvhus?

Platsen framför fähuset: fägård, ladugård, ladugårdsbacke. Fälla utanför fähuset, i vilket kreaturen hölls under sommarnätterna: fägård.

c. Får och getter. Avbalkning för fåren i fähuset: fårkätte, tackkätte, balk. Liten utbyggnad bredvid annat hus för får eller getter: tarre, luta. Särskilt fårhus: bägghus, lambgift, tackhus med fårhussvale. Särskilt fähus för småkreaturen (får och getter): smalfjös? Fårhus på utmarkerna: fårekvi, bua, söabua. Fåren i inhägnad under bar himmel. Foderhäck för får eller getter: fårgrind, fårhushäck, rimme (av spolar), tackäta, getäta, getstege (getstjaga), jätu, tämmeläta (för lamm). Bindsle för getter: getrede. Gödsel i fårkätte (fårhus, gethus): dunge, talle.

d. Svin. Svinstia, svinhus, svinstall, svinlya, steg, sti, (svin)-igel (på stolpar), svinstuga, svinstad. Obs. griskätte i fähuset om vintern, svinstuga om sommaren! Olika avdelning för varje svin: byssja, bossa, läga, bäle. Upphöjt läger för svinen: hjälle. Bädd (av halm eller annat material) för svinen: svinlega, svinbyssja, bossa, busu. Inredning med mellanväggar, fasta hoar o.s.v i svinhuset.

Svinstiga, inhägnad gård för svinen utanför svinhuset.

e. Fjäderfä. Särskilda hönshus, hönsesteg, -stek. Avbalkning för hönsen i fähuset: bäle: Avdelning för gäss (ankor, kalkoner, duvor). Duvslag. Anordningar för hönsen att sitta på: vagla, vagel, valle, valje, hönstastek, hönsläktare, ett slags hylla i ladugården. Att sätta sig på sitt pinnen: vagla sig.

f. Hund och katt. Hade man några särskilda anordningar för att inhysa hundar: hundkoja? För katter? Läger för hunden i en hundkoja: hundbyssja, busa. Anordningar för att binda hundar: halsband, hundhälse, hundskag, skak, skap.

III. Foder och utfodring!

Jfr ULMA:s frågelistor nr 7, 19 och 25!

Benämningar på foder i allmänhet: foder, forenskap, kriandsfoder, kriandsföda, bete. Foder i mycket små mängder: läppetära, gruta, gnuss, gnutta, fodergryn.

Olika slag av foder (Jfr frågelista nr 25!): slåtta (nyslaget gräs som tillfälligt foder), bukfylla (halm), reshö (bästa sort), kalvhö (fint hö), kohö (sämreksort), fårhö (sämsta sort), veckeforning (vicker), grammfoder (torrt grönfoder), komutor (grönfoder), lösing, hösmål, småäte (agnar och kort halm), hackelse, vippa, boss (skuren halm) - jfr bosshäst (häst som födes med hackelse), agnar, lillboss (fint boss), moss, sjöfoder (vass, säv), stallvippor.
Ensilage: prässfoder, Kärnfoder.

Så stor mängd foder, som ges i en portion: malning, malning, ollor (f.pl.), giva, giva, gev, geva, (kalvgiva, oxgiva, kogev), njuta, svepa, svep, omsvep, tuss, vandel, våndla, vindel, fodergäv, gevd, kreatorsstillla, tappa, totte (liten portion), skaka, rättningsgev (fördubblad portion åt kor strax före kalvningen), dövvård (något hö, som mellan utfodringstiderna ges åt djuren för att döva hungern).

Att bereda (ge) sådana portioner: svepa, våndla, våndla åt korna, vindla, giva, svepa om.

Att bereda hackelse o.d.: trässla (trampa till boss), bötsla (sönderhugga med bötsel), göra hackelse, skära, brässla.

Olika benämningar på skuren halm, agnar m.m., som fuktas med vatten (varmt eller kallt) och beströs med mjöl (salt): badd, badda, basa, blöta, böning, döda, döjfoder, kodöda, döjning, påvärma, brädsel, brädsla, brädsjar, baselse, fata, hösta, höta, kobadd (potatisblast, hösmolk m.m., som baddas åt kor), säväng, syropa, soll, ärtagnablöte, rågagnafoder, stöp, rörtofs, stallsörpa, sörpa, sörp.

Material till "sörpa" etc.: dödfång, dödvatten (som man blöter en "döda" med), ströda, påströda, stallmjöl, stampgruta, kärngruta, kreatorskärne, muta (mjöl e.d. som ges korna på kvällarna vid hemkomsten från betet), skav, granlöpa (se frågel. nr 19), smalaris (se frågel. nr 7), hästdret, toppmossa.

Salthaltiga ämnen som gavs åt kreaturen (salt, rester av sill, strömming o.s.v.): släke, släkor, sleke. Gältunna (där gälar av fisk saltades och förvarades som kreatursfoder).

Att bereda "sörpa" etc.: att höta, hösta, böna, bro, badda, döda, döja, brädsla, sörpa.

Svinmat: skvalar, skvale, svinäta, skulor (avskräde vid diskning), drävja (mjölblandning) gafs, slabba, stöp (vetekli och vatten), svinmissne (missne som svinfoder), gruta (fiskben), skavel (ollon av bok och ek).

Hönsmat: mjölröror, hönsröror, drav, drävja. Att bereda hönsmat: drava, drävja, röra till.

Vattenvälling för hundar och katter: lape, rackröra, råröra, racksull (kallt vatten med ibetat bröd).

Att här och där samla ihop foder åt kreaturen: fängta, raska ihop.

Att ge foder åt kreaturen: fodra, utfodra, stilla, stinna, syssla, städa, stadga, dona, vändla. Att ha fodrat upp t.ex. all havren åt djuren: stilt slut, ryktat upp all havren.

Stilla efter.

Uttryck för att fodret börjar bli knappt fram på vårsidan: vårskalka, vårskarpa, vårskärpa, fodertröt. Det är stinnalt.

Att sparsamt fördela utfodringen: marga sig fram, sylta kriande, smalka.

Om ämnen för fodrets utdrygande se frågelista 19!

Uttryck för att kreaturen magra av fram åt vårsidan: skorna, skona, skockna, skackna, skullna av, skultna, rusna, panka, varda skarrig.

Adjektiv som uttrycka djurens tillstånd: ladissviken, vårnämnd, vårsk, resen, res, resefärdig, pank, avätt, avgåen; hästen, han är i rese. "Bättre att ha keseko än reseko".

Svaghet hos djuren på våren: ladisdigna.

Benämningar på svultna djur: rinka, sorinka, skrabb (häst), skrompna (ko), skrift.

Namn på utfodringsarbetet: mål, (middags-, morgon-, kvällsmål), fodran, fähusstilla, matstilla, middags-, kvällsstilla, kvällsfoder, nåtfoder, middagsgev, morgongev, morgonmål, nattäta, nattfora, vb. (blott om hästar).

Tiden mellan de olika målen: bete, måltidsbete, betsked. Bete för dragarna mellan de vanliga utfodringstimmarna: mellanmål, målsbete. Uttryck för att kreaturen äta: gruta, kosta sig (jfr "Kroppsliga livsyttningar"), beta (vb. låta hästarna äta under rast).

Vattna, ge dricka. Vattengata, inhägnad väg till brunnen.

Kärl och redskap för utfodringen: svepkorg, vippkärsa, olltauta, vändeltuta, stilttuta (korgar för förvaring av foderportioner); foderkont. Hökrok (för att draga ner fodret från skullen). Redskap för skärning av hackelse: hackjärn, hackelsemaskin, skärkista, halmskärare, halmkvärn, halmhacka, bötsel, bötel.

Kärl, som man blandade till "sörpa" i: foderkar, dödså, dödtina, blöteskar, baselsesså, baddkar; karstol (ställning under karet). Redskap för omröring av "sörpen": bossgren, vippgren.

Kärl, som man gav kreaturen "sörpa" ur: kobytta, stöplåda, baselsesho, baselsesstäva, dödbalja, slickja, vacke, brädselsbytta, mutbunke (vari "mutor" gävos), brässelbytta, skvalbytta, skulämbar, kuddämbar, bullstäva (för kalvar), kalvskjula.

Tornistrar för utfodring av hästar ute på färd: mulapåse.

Urholkad stock för sleke (saltsten): slekekubb.

Svinens matkär: grisho, svinho, svinno, svinavacke.

Matkär för får (getter): fåräta, tackäta (låg låda).

Matkär för fjäderfä: hönsvacke.

Vattningskär: yattho, huggvann, yattämbar, yattubytta, renvattubygga. Att vattna kreaturen: yattna, ge dricka, väga upp vatten. Dryck åt kalvar: dryck, kalvdricka, bulldricka, Kodricka, kuddricka (tillsatt med mjöl eller kli). Libersticksdricka, grutdricka (dryck åt kor efter kalvningen, den förstnämnda med tillsats av libsticka).

Uttryck för att kreaturen rata foder: uräta, rumsa, stobba, måska, dra under sig (om hästar). Att vara matgrann: grannfodrad, finforad, kyndig. Namn på sådant foder, som ratats: krubbvrak, båsvrak, uräte, oräte, yräte, rum, måsk, karafoder. Benämning på djur, som äro storätare: matvrak, mato, jätul. Storbukig: bälgig, grässtinner (av gräs), mjölkvåmmig (av mjölk). Namn på djur med stor buk (t. ex. kalv): mjölkvåm.

Att göda kreatur: göda, feta, feta på, ge på, dranka (göda med drank), yattna (göda kalv med mjölk).

Göddjur: gödoxe, stigalt, gödkalv. Särskilda platser, där djuren höllas under gödningen: gödestia etc.

Gödning av gäss och höns.

Anordningar för att hindra kalvar att dia sina mödrar: kope, nosring (läder-ring med korta, spetsiga taggar på yttersidan). Anordningar för att hindra kor att dia sig själva. Liknande anordningar för killingar (lamm): kape, kidkavle (i båda ändar spetsad käpp, som bands i munnen på killingen och som stack modern, så att killingen ej fick dia). Att sätta sådana anordningar på kalvar (killingar o. s. v.): kopa, knavra.

IV. BETE.a. Vallning av djuren

Jfr till detta kap. frågelistan nr 12 "Fäbodväsen", kap. 7 "Vallningen".

I denna lista behandlas icke fäbodvistelsen.

Uttryck för att kreaturen få gå fritt omkring och beta (i skogen, i hagar eller på inägorna jfr frågelista "Ängar och hagar!"): gå i vall, i valle, gå själva, gräsa, kya (gå i hagar).

Uttryck för att vakta djuren: akta, gäta, vakta, följa söderna, ättja (på ägorna, sedan grödan är inbärgad), mota, önta (får), gå olle med smalera, vutta, vytta, otta, okta, gå ott, gå eller vara i kovall, vara vall, kritta (tvinga djuren att vara på visst fält).

Benämningar på vaktningen: vakt, ott, hjordnad, önt (om får).

Utsläppstid (på våren). Uttryck för att djuren släppts på bete: vallsläppt, löst. Att släppa ut djuren: släppa, lösa, bäsa ut, släppa vall (oll), köra vall, klava ut, lösdays. Att taga in djuren i fähuset (stallet): stalla, binda inne korna, båsa, bäsa, klava (in), föska in. Tillrop till djuren att gå i bås: gå i bås, bås! Oklavad. Tid för intagning på kvällen: kriandsdays, binddays.

Ord som beteckna djurens första lössläppande på våren: lösning o.s.v. och sådana som betyda 'släppa lös var morgon': klava ut, lösa, koköra (subst.), lösningsmål sommarmålsmorgon.

Namn på vallhjon: vångagömmare, ängvaktare (som har uppsikt över ängarna då kreaturen beta på byns gemensamma ängar), hjordnöt (biträde åt vallaren), hop-herde (hophöle), hörding(e), hördingsflicka, hördingspojke, fä-, kudd-, vall- hörding, vallbarn, vallkung, vallgosse, vallbagg, bagge, getare, gätare, vall- hålling, vallsven, vallgut, vallkusk, kaptan för horngardet. Får (get-)vaktare: fårvaktare, tackvaktare, fårletare, fårfirra, södreke (saudreki), söa-lue, rännetyne. Gåsvaktare: yuttegrebba, yutte-, vytte-, vöjte-, ottenåg.

Vallhjonets utrustning (jfr frågelista nr 12, s 17). Släke, locke, lockelse för att locka till sig djuren. Ris eller spön för att driva på djuren: sveg, svege, svige (björksveg, enesveg) spragge, skyndel, vallstake (herdestav), nötvidja (nautvidi). Vallur (andra namn än de i frl nr 12 upptagna): långljud, långhorn, aleljuder, alhorn, al-plusur, tutehorn, töthorn, töt, stut, bas. Uttryck för att blåsa i lur (vallhorn): tuta vall, stuta, tuta (i långljud). Namn för ljudet av vall-rop: rop, ljom. Att ropa: kalla, rämja, lulla, lylla. Att (genom sång l. joddlande) locka på djuren: kollra, tulla (tulla vall, tulla hem o.s.v.).

Namn på hjorden av betande djur: skogsfä, hamnkreatur, hamnkräk, hop, drev, skock, fläd (om kreatur), smale (om får och getter), hästhop. Lång rad av kreatur: rumpdrag, rasse. Att driva på boskapen: fösa, älta, skörna, skirma, sjuksa, suksa, flöja, kreka (driva in djuren i en inhägnad).

Uttryck för att djuren springa vida omkring: vara vidrig Vad kallades en ko, som gjorde så: flygko? Att de gå och leta svamp om hösten: soppa, svampa. Uttryck för att djuren äro ovilliga att gå hem på kvällarna: sura, vändlösa. Vad kallas 'ko, som vill ligga ute om nätterna': hamko?

Uttryck för att en häst låter taga sig ute på bete: bida. Motsatsen?

Benämning på den ordning man betade de olika betesmarkerna i under sommaren: skifte, kudda, sirskifta, serskifta (att beta på slutet av sommaren, 'sista skiftet'). Att låta beta i sådan ordning: kudda o.s.v.

Uttryck för att vänja djuren (egna och från främmande gårdar) vid varandra under betestidens början: sämja ihop, mota ihop djuren. Plats för sammanvänjningen: tämja. Namn på den kon inom gruppen, som besegrade de andra: bodkung. Hade man festligt vid första lössläppandet på våren? Särskild mat, t.ex. kuddsläppande-ost.

Bemärkelsedagar under vallningen, t.ex. Ersmässdagen (18 maj), då djuren släppas, Sankt Hansnatt (då djuren böra gå ute under natten), Larsmäss (10 aug.) med gille för vallhjonen, Mikaeli (29 sept.) då djuren togs från betet. Jfr husdjursskrock!

Bete (jfr "ängar och hagar"): mulbete, fäladsbete, havebet (ymnigt bete), avrad (bete på ängar och åkrar efter skörden), betesfång. Benämningar på dåligt bete. Gräset är surt (dåligt). Betet är skrint. Namn på betesmarker (jfr frågelistan "Ängar och hagar!"): koskog, vallskog, fäskog, hamn, hamnesmark, fälleshamn, fårskog, löt, hemgässla, ollbacke (ollmark). Sparade träd på ängarna för att ge kreaturen skugga under betesgången: fäträd, sovhol. Plats på betesmark, där man brände ris eller dyl. för att ge kreaturen skydd mot insekter: bränna, kytta. Plats där hästar tumla: hästtumma, hästtumla, tumma, hästvälta.

Att fösa bort djuren från en plats: sjasa, sjassa, tjasa, strö, sjakta, skjarra, sjattsa. Ord och uttryck som beteckna att locka djuren: kalla, kula, hoa, skörpsa, skirpsa (till smådjur). Interjektioner till djurens påmanande: ho! hoj! so! siä! syta! huss (till katter och får)! sus (till svin)! Lockrop till höns: tippera, tippera etc.

Namn på väg, som kreaturen gå: fästig, kreaturstraj, fäladsstret, fäladsstig, -väg, -tä, vallväg, fädre, drev, kväkandeväg, nötgata, nöt-tä, fätä, långtä, löt-tä, valltä, fätä, kuddtråda, -tråd, nötstig, kreatursväg, kostig, drift.

Hur hindrade man djuren att beta på sidorna av vägen, då de t.ex. drevs genom sädesfält? Korg över munnen: mulkorge (på oxar), mulapåse, mojs.

På vad sätt försökte man vänja djuren av med att springa vida omkring? Satte man på dem skambjälla?

Märkning av djuren innan de släpptes på gemensamt bete. Namn på märken: mark, fårmark, klippa, axlamärke (i örat), upprist (öronens ändar kluvna), svalstjärt (trekantig utklippning ur örat), jucka (avlång utskärning), sillstjärt, höger-vänsterstyft (urklipp på högra, resp. vänstra örat), glugg (hål i örat), höger-glugg o.s.v., frammskär, förskär (urklipp framtill i kreaturens öron), akterskär (urklipp baktill i örat). Trästycke med ägaremarke om djurets hals: flar, flår.

Namn på sammankomst, där man samlades för att se efter att inga obehöriga kreatur kommit in på den gemensamma betesmarken: fäladsmöte. Namn på inhägnad, där obehöriga kreatur innesängas: innamshage. Namn på möte som hölls mellan grannar efter Mårtensdag (efter pålysning av häradsdomare), då man skulle skilja kreatur, som kommit på andras marker, så att ägarna skulle återfå sina: driftsmöte (dröftsmöte), fårmarknad. Uttryck för att kreaturen råkat på villovägar: vela, (hvela), drifta, gå på drift, komma på lösken, gå villt, vara på vidom vall. Namn på djur, som gått vilse: driftnöt, driftkräk, drömtent, löskeko. Person, som är ute och letar efter bortsprungna hästar: hästletare, horsespanare. Skicka bud för att höra efter bortgångna kreatur: sätta ut staler.

Särskild svingård, svinstiga jfr s. 4 för svinens vistelse ute. Svin i vall på eller annan mark? Svin på bete utan vallhjon? Svinundantag 'byallmänning, avsedd för svinbete', svinvall. Plats där svin bökat upp jorden: svinarotor. Att hindra svin från att rota: ringa svin. Benämning på att svin gå på ollonbete: gå på skavel. Gå och småbita i gräset: snafsa.

Vallning av gäss. Betesplats för gäss: gåsabacke. Gåsgång: synegång vid Mårtens-tid för att se efter hur många gäss var och en hade samt undersöka att varje ägare fått bara sina märkta gäss.

b. Skällor, skramlor m.m.

På vilka djur använder man skällor (klockor, pinglor)? Namn på gjutna klockor: pingla, pinka, bjällra, bimma, koranga, skrammel, tjuka. Olika benämningar på runda och ovala klockor.

Skällor av trä (utseende?): klappre, krappel, kräppel rävaskrämma.

Skällor av järnbleck (konstruktion?): skälla, bjälla, bångla, singelskälla, kubjälla, kuddskälla, hästskälla, fårskälla, påskälla. Sommarskälla och vinterskälla.

Kläpp i skälla (klocka; en eller flera?): kläpp, kult, kolt. Kläppfäste. Remögla: bjällersyft. Klave eller rem (vidja: skällträlg) för skälla (klocka): skällrem, skällklave, bjällsägg, bjällband, skällträlg, skällsägg.

Ord, som beteckna skällans ljud: att skramla, skrappla, ramla, ringla, pingla.
Substantiv: pingel, singel, klingel, stjängel.

Namn på de djur, som bära skälla: bjällerhäst, bjällko, skällko, skällkudda,
skälltacka, skällget. Namn på djur, som ej bära skälla: lösungar. Grunder för
utväljande av djur som bär skälla.

Om skällans behandling före lösandet på våren o.s.v. jfr husdjursskrock!

Hästskramla (träskiva, som vid kringsvängning 1. vridning smäller mot kuggar
och vars skarpa ljud verkar pådrivande på djuren): horsaskramla, märrskramla,
horsaskirra, horsaskjurra, horsaskärta.

c. Oarter hos betande djur.

Uttryck för att djuren bryta sig in genom stängsel eller hoppa över dem: flöja.
Sådant okynne: illgärd(e). Egenskapen att vara sådan: flöjlysten, hoppsam, ill-
gärdig, illgärdsfull. Benämningar på djuren: illgärdskräk, främmande ("ni har
fått främmande i havreakern") okynnesfä. Skada, som förorsakas av sådana djur:
illgärde.

Olika anordningar för att hindra djur från att hoppa över eller krypa igenom
stängsel. Fotfjättrar: hälla, hälla, gånghälla, springhälla, hälla, hällträlg
(om bägge frambenen på en häst), ökhälla, nickhälla (mellan bak- och framben
på häst), sidhälla (detsamma), kläppe (fotboja av järn, varmed hällan fast-
bindes vid hästens ben), häfta (mellan frambenen på häst), slank, ökläpp, klubb
(tråkloss om hästens framben), klubb, häststock, fothilla, fithälla, flöjkrok,
flöjan (krok, som bindes på hästar), hästklampning (rem från grimman mellan
frambenen till täckgjorden på häst), böllma (fotfängsel av järn mellan två
betande hästar), sidhålla (tåghålla korsvis mellan fram- och bakfot på häst),
hornnycka (rep mellan horn och ena frambenet på nötkreatur), fårhälla. Häll-
bygel, kvadrang, kvader (för fastgöring av hälla).

Att sätta på sådana anordningar: häfta, klampa, kampa, hälla, hasa.

Andra likartade åtgärder för att hindra t.ex. får att komma över stängsel:
hasbinda, hårdbänta (knyta ett snöre hårt om benet), skära tass (skära av
senorna i fotleden på får).

Tjugor eller klavar, som sattes om halsen på svin för att hindra dem att krypa
genom stängsel: svinklave, svinränker, svinskida, svintjuva (tre pinnar satta
i triangelform), skide, svinok, tjava-vor.

Att ringa, kinga svin för att hindra dem att böka. Därvid använt svinträ.

Klippa vingar eller stjært av höns och annat fjäderfä för att hindra dem att
flyga bort: stäcka, vingklippa.

d. Tjudring.

Att tjudra kreatur ute på betesmarkerna: tjudra, tjödtra, töra, tjära. Obs. uttr. som hästen har tjudrat hela tadgården. 'den tjudrade hästen har betat av hela den inhägnade, med tada bevuxna marken'.

Tjuder: tjur, tjör, tyr, tyder, töder (anordningar?) hovsticka (tjuder fäst at kring två av hästens ben).

Tjuderpinne: tjuderpääl, törpel, tjörstake (-stage), tjuderhäl. Anordning för att fästa tjuderstaken i marken: tjuderknapp, tjuderkryckla.

Klubba, som man slår ned tjuderstaken i marken med: tjörkjölle.

Platsen, där man tjudrar: törsätt. Tjuderbet 'bete på en plats, där man måste hålla hästen tjudrad'.

e. Utlekning av djur till bete hos andra.

Att emottaga andras djur till bete mot viss del av djurens avkastning: ha till folans, till skepans, till hälfta, till syting, till lotta, till leges, ta på foder.

Namn på de utlejda djuren: länko, halvnadsfår, lottsöder, lottkutte (lamm), lottfår, lottagäss. Gässling, som ej kan delas då man har gäss "till lotta": uddagässling.

Att få avkastning av på lega mottagna djur: syta.

V. DEN DAGLIGA ANSEN AV DJUREN

Strö i båsen hos djuren: ströa (grovt kärrgräs), ströboss, ströning, ströjfor, ströpple (fräken), umbår, fylla, byssjehalm, byssjerojst, byssjefång, byske, buskfylla, hackbarr, hackgränris, hackris, tall (hackat granris!).

Material till strö: mossa, myrdy tallbarr. halm, hackat gran- och tallris o.s.v. Grava umbår 'samla strö'? Hur beredde man strö av ris? Redskap därför:

hackbänk, hackstabelle, gränrisstabelle; gränrishacka, hackyxa, hackbötsel, hackjörn. Benämning på den person, som bereder strö av ris: gränrishackare, gränrishuggare. Uttryck för att breda ut strö i båsen: bossa, båsa, byssja, strö, strö under, ströja. Benämning på ströbädden i spilta (bås, kätte): leje, strö, undbår, byssja, busa, kättbyssja, halmbyssja, svinbusa, svinläga, svinaläter.

Utgödsling ur stall och ladugård: städa, mocka, mocka ut, möka. Redskap, som användas vid detta arbete: mocketyg (mågetöj). Grep: dynggrep, mågegräv, mockgrip, (jfr frågelista nr 27, s. 3). Skovel: dyngskovel, mågeskovel, mögsköv, dyngskol, gödselskoffa. Gödselkärra för transport av gödsel ur fähuset (stallet): skottkärra, dyngkärra, rullebår, mågebör. Dyngträmel (stake, varmed gödseln skuffas ut genom måckgluggen ut på gödselhögen). Kvast: fähuskvast, stallkvast.

Landgång ut på gödselstacken för transport av gödsel. Gödsel: (jfr frågelista nr 27, s. 22) tad, mocka, talle (hoptrampad gödsel), dynga, göska, mök, möj (komöj, ögjemöj, fåremöj, hönsemöj o.s.v.) Namn på den som verkställer utgödslingen: mågepåg. Särskild klädsel under detta arbete: mågetröja o.s.v.

Att rykta kreaturen: rykta, skrapa, borsta. Redskap för arbetet: rykttyg (skrapa + borste), skrapa, hästskrapa, hästskrabba, ryktborste. Ryktdamm: stö, lera, dammrader (rader av damm, som uppkomma vid ryktning då man slår ur skrapan mot golvet; att ha stora dammrader ansågs som bevis på god ryktning). Brukade man bada (tvätta) djuren: svänga hästar i hästhölj; färlöga (sump för tvättning av får). Tvätta korna före mjölkningen. Hur befriade man djuren från ohyra?

Medel: luskryddor, lusfötter, luslumner (*Lycopodium selago*), lusgräs, gråsalva (mot löss på svin). Medel mot mygg och bromsar under sommaren (tjärvatten e.d.), libsticka. Mygg. knott o.s.v., som plågar djuren: modd, illmärke, frat.

Att motionera djuren: lina, möda, möja, möa, rasta. Anordningar för att leda djuren: ledtyg, kogrimma (tillfällig, knuten av rep, som användes då man ledde till marknad o.s.v.), vedjeåla, vidjehank.

Anordningar för att leda svin: trynträ, svinträ (trästycke med repögla).

Vilka djur brukade man mjölka (kor, får, getter, ston)? Att mjölka, molka, dröpa, draga kon, tuga kickarna. Att eftermjölka (mjölka 'det sista' ur juvret): strippa, strippla, stritta, tilka, stäcka, dra ur, 'stöcka å kona'. Att låta mjölken spruta i fina strålar: sträng, stirra, skvätta. Mjölkestråle, stril, sträne. Mjölkdroppe, -skvätt, dägg, tilke, mjölktäre. Benämning på person, som mjölkar: mjölkkare, molkare, mjölkerska, mjölka, strippegräbba, mjölkkulla, molkepiga.

Tid för mjölkning: mjölkkandags, molketid; skiljedags, sömolkkandags (om får).

Hur många gånger om dagen mjölkade man? Benämning på varje särskild mjölkning: mål. Uttryck som: "När lövskogen lyser till by, skall boskapen mjölkas i try".

Mjölkning i fähuset eller i det fria. Plats för mjölkning utomhus: kofälla, mjölkfälla, mjölkarlätt, mjölckbacke, mjölkeklyna, mjölkarholme? Att driva kreaturen över till mjölkningsplatsen (då de betade på holmar): sunda över.

Transport av mjölken till hemmet. Mjölkhäst (häst, som användes då man kör och mjölkar). Köra fram. Transport i båt: mjölkarbåt, mjölkarresa, resa i mjölkhalm. Åtgärder för att underlätta mjölkning av svärmjölkkade kor: att hanka; hålla kon; slå ett förkläde om huvudet.

Ko som mjölkar: mjölkkö. Ko som icke mjölkar: sinkö, gallkö. Kon står i sin, sinar av, är svart, mjölksvart, "Nu går mjölken åt hornen" (när kon börjar sina). Att låta kon upphöra att mjölka: lägga i sin, fyrna. Den mjölmängd, som en ko mjölkar vid varje mjölkning: mål (morgon-, middags-, kvällsmål).

Uttryck för att en ko är lätt att mjölka: lättmjölkad. Motsatsen: hårdmjölkad. Uttryck för att en ko ej vill släppa till mjölken: hon håller mjölken. Nymjölkad. Kommandoord åt kor vid mjölkning: skybba dej, tocka dig, stig åt dej. Uttryck för att en ko mjölkar lika stor mjölmängd varje dag: jämnad. Urmjölkad (om kons juver): slappog. Brist på mjölk: milka-släppe, "inte få en vit tår". Sittplats vid mjölkning: mjölkpall, mjölksäte, kränkia, mjölkstavel. Namn på de kärl, man mjölkade i: halvask, halväsk, mjölkskänka, knocka, strippbygga, stripp, sträppa, fota (fotu), mjölkestope, mjölkskjula, stava, ringa, halvvisk, stakabytta, stäva, lagg. Namn på de kärl, vari man tömde den nymjölkade mjölken (och transporterade den): mjölkbotta, mjölkhink, så, såstång, mjölkkärra. Att sila mjölken (se frågelistan nr 1!). Mjölksil, mälsa¹⁾ (majlsa), Silkvist, silsåll, siltapp 'mjölksil av hår el. tagel', silstoppa (tall-, gran- eller enriskvistar), silris (revlumner), kvällsris (det granris, som varje kväll sattes i silen). Avkastningen av kreatursskötseln: sanke, sovel, sätermat (om sommaren).

Fårklippning: klippa, kulla. Hur många gånger om året klippte man fåren? Vår- och höstull. Iödje, låd, lya; jullödje, matsmässlödje, vårlödje och långull. Fätt, ullfätt, fättling (den sammanhängande avklippta ullpälens av får). Bukalö, bukto, bukull (ullen under buken på får), säng (ull på bogen på får). Ullsax, fårsax. Ulltapp sparad mellan öronen (krona), på bröstet el. svansspetsen: livlock. "Randigt" klippt, stättig.

VI. UPPFÖDANDET AV DJUREN M.M.

Benämning på djur som avses till avel: avelsdjur, avelskräk, avelstjur, avelssugga o.s.v. Fölsto, kalvko, modersugga, ligghöna, kycklinghöna o.s.v. Uttryck för brunst hos husdjur: hingstvild, tjurvild, oxvild, gumsvild, galtvild o.s.v. (jfr frågelistan "kroppsliga livsyttringar"). Att betäcka, hästa, gå till hingsten, till oxen, till tjuren, leda kon (föra kon till tjuren). Att kasta. Kastning. Att ha fölunge, kalv, lamm o.s.v. Kull av ungar: läter (om grisar). Sämsta ungen i kullen: bofis, boskit (sistfödd valop, kattunge, kyckling e.d.), kackkyckling, boggris (klenaste grisen som får söka sin föda längst framme vid bogen på suggan).

Att lägga på, sätta å, ala (upp), forda upp, sätta ned en kalv etc. (uppföda). Påläggskalv, livsgris, laggso, laggsugga, gövsvin o.s.v. i motsättning till gödkalv, slaktkräk, gödsvin o.d. Att vinterföda t.ex. svin: låta gå på göv.

Namn på fjäderfäs rede: hönsbale, äggbale, näste, rede, bale, gåsbol, bossa, bosse, horvel, hurvel. Att tillreda liggplats: boa, bäla. Ägg som få ligga kvar i boet: boägg, rajdarägg, redägg. Att på morgonen undersöka om hönsen skall värpa under dagen: föla, ta hönsen. Hönsens läte, då de värpt: kväda, skrocka.

1) Formen tillagd vid omskrift 1977.

Härm: "Ägg, ägg, ägg opp i tak". Uttryck för att hönsen sluta värpa och vilja lägga sig och ruva: hönan är liggsjuk, sur. Hönans läte, då hon vill ruva: att klocka, skräcka, Ligghöna, skrockhöna.

Uttryck för att kastrera djur; gälla, gilla, snöpa, snepa, skära, skära ut, kasturera, ändra. Kastrera genom att krossa testiklarna: knappra, klappa. Kastrera genom avvridning av sädesledaren (på tjurar)? Namn på den som utför operationen: gällare, hästgällare, skärare, äggskårare, vallackare (för hästar), snöparkäring, snöpgubbe, skräppmantare. Redskap för operationens utförande; kniv, klappträ, gälleklofta, vallackareklam, snöparklämma, hästgälljärn. Formler som uttalades vid operationens utförande: Adjektiv för 'kastrerad': gällad, snöpt, utskuren, ändrad. Motsatsen: oskuren, fast. Namn på snöpta djur (jfr frågelistan "Djurbenämningar"): a. hästar: vallack, häst; b. Tjur: tjur, oxe, kagg(e), gällinge, sigg, gällox, gällingsoxe, tjurgälling, kättgällinge, bös, bulle, bål; c. gumar: ballösen, gällgumse, gällbässe, bete, betvädur, gällbjäckre, -bjäcker, gällbruse; osnöpt gumse: bollbruse d. bock: gällbock, gällingbock; e. svin: gris, galt; snöpt suga: gylt, gylta, snitteso. Namn på djur, som ha en testikel kvar: klapphingst, enbälling, halvgälling.

Om slakt se särskild blivande frågelista!